

ОПТИМІЗАЦІЯ ЦИКЛУ СУСПІЛЬНИХ ТА ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ: АНАЛІЗ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ

**С. В. КОНСТАНТИНОВА,
С. А. КОНСТАНТИНОВ**

В сучасному процесі розвитку міжкультурних комунікацій українське суспільство визначається в загальноєвропейському та світовому просторі, здійснює кроки до інтеграції, спираючись на фундаментальні цінності власних та світових надбань, керується невід'ємними чинниками демократичного громадянського суспільства. Відомо, що сутність процесу оптимізації полягає у створенні найсприятливіших умов для отримання очікуваних результатів без зайвих витрат часу і фізичних зусиль. Цикл соціально-гуманітарних дисциплін у вищому навчальному закладі тією чи іншою мірою реалізує завдання формування системи не тільки світоглядних знань, а й світоглядних позицій студентів. Кожна з таких дисциплін має своє окреме конкретне місце і завдання в освітньому процесі, однак його ефективність досягається лише за умови взаємодії з іншими.

Дослідженню зазначеної проблеми надається дедалі більше уваги, зокрема вона висвітлюється в працях В. Андрущенка, А. Карнауха, В. Кременя, О. Бабкіної, В. Бабкіна, І. Варзаря, В. Горбатенка, К. Левківського, М. Лукашевича, М. Михальченка, Ф. Рудича, С. Рябова, З. Самчука, В. Ткаченка, Ю. Шемшученка та ін.

Наприкінці ХХ ст. відмічалось швидке зростання населення планети з продовженням технологічного і виробничого прогресу. Це стало причиною збільшення кількості вимог до вищої освіти, серед яких усе вищу роль стали відігравати не тільки традиційні, а й новопосталі. Незаперечним є також той факт, що небачено швидко кількісне розширення вищої освіти спершу у розвинених державах, а пізніше в більшості інших, не стало ефективним засобом усунення не тільки екологічних, а й великої кількості соціально-економічних проблем, ліквідації культурних і світоглядних протистоянь і змагань. Звернення до текстів виступів провідних політиків України та інших держав засвідчує зростання тривоги щодо розриву між дійсним моральним станом сучасних соціумів і тим, що вважається бажаним з точки зору загальносвітових цивілізаційних нормативів і цінностей. Далеке зарубіжжя має свої великі проблеми у вихованні молоді, в успішній соціалізації через отримання професії під час довготривалого навчання у системах середньої, вищої й подальшої освіти. Загалом це створює атмосферу підвищеного зацікавлення у виборі комплексу навчальних дисциплін для вищих шкіл та формуванні їх змісту в припущенні досягнення бажаного й ефективного варіанта, спроможного вирішити більшість проблем виховання нових генерацій. Відтак, є всі підстави розглядати увесь комплекс соціальних, гуманітарних, бізнесових та інших дисциплін як лідерський сектор сучасної вищої школи. Доцільно нагадати, що в Європі запланували здійснити „Нове Відродження” саме на основі поєднання досягнень точних наук із провідними гуманітарними – філософією, соціологією, культурологією та іншими. Однак, цей проект з самого свого початку не спромігся отримати значного фінансування, хоча б частково схожого зі Стратегією-2000, скерованою на технологічні і виробничі досягнення. Головні результати мають теоретичний характер. На теренах США сформувалося перше уявлення про необхідність створення розвиненої системи соціальної допомоги і підготовки фахівців із соціальної роботи. У подальшому психолого-педагогічний вплив американських та європейських досягнень теоретичної і практичної соціології зростав поступово та включав у себе 22 запозичення термінів, понять і сформульованих закономірностей. Навчання, виховання, освітня та навіть економічна взаємодія вимагає узгодження наукової лексики, насамперед, для соціальних і гуманітарних дисциплін. Тому корисно із загальних позицій розглянути офіційні міжнародні класифікаційні дані, що необхідні кожному з нас для належної орієнтації у сфері сучасної вищої освіти. Міжнародна стандартна класифікація освіти (The International Standard Classification of Education – ISCED) – плід тривалих зусиль Інституту статистики при ЮНЕСКО [11], що встановлює чіткі поля (групи профілів – за стандартами ЮНЕСКО) навчання для полегшення порівняння освітніх даних та індикаторів різних держав світу на основі стандартних означень, які визнали всі держави-

члени ЮНЕСКО. Ці стандарти застосовують також у межах Організації економічної співпраці і розвитку, все краще та краще вони враховуються і в Україні, чому сприяє її участь у Болонському процесі. У межах доступних джерел розглянемо загальні дані про комплекс соціальних та гуманітарних дисциплін у кількох провідних зарубіжних країнах. Запропонована класифікація включає 25 відносно вузьких профілів підготовки фахівців, що об'єднуються у 9 широких полів навчання.

Зауважмо, що загальні програми зазвичай стосуються нижчих освітніх рівнів, планування та управління, які є винятковою справою кожної окремої держави. З цієї та кількох інших причин, що об'єднуються терміном „глобалізація”, ОЕСР та інші подібні міжнародні організації в своїх наукових соціологічних та інших дослідженнях концентруються на найбільш пріоритетних для ринків праці фахах і компетентностях. Для них дуже важливими є всі питання громадянської позиції загалу населення, обраної ними освітньої парадигми – вибору преференційних профілів підготовки і відповідних ВНЗ молоддю, яка планує все своє подальше життя у дорослому стані. Ці пріоритети ОЕСР співпадають і з цілями цього нашого дослідження, адже виявляється, що вражаюче високий відсоток молоді в практично всіх державах світу обирають для свого життєвого й професійного шляху ті фахи, в основі яких перебувають саме суспільно-гуманітарні дисципліни. У принципі, тут досить виразні ознаки певного парадоксу. Навколо нас із небаченою швидкістю змінюється все життєзабезпечення, надходять нові й ефективні технології виробництва, змінюється і стає все більш комфортним побут. Можна було припустити, що молодь мала б обирати саме ті науки, що ведуть до надвисоких технологій майбутнього. Та цього не відбувається. Молодь обирає для себе той варіант життєвого шляху, що відмічається вищою передбачуваністю і стабільністю вимог до індивідуальних характеристик – у першу чергу – знань і компетентностей. У сфері точних наук та технологій відсутня саме стабільність і доцільна повільність змін та модернізацій, урешті, елементарна передбачуваність. Багато людей з власного досвіду переконалися у тому, що в сучасних умовах цілковито несподіваних технологічних, соціальних і навіть політичних змін надто великий відсоток традиційних професій зникають назавжди (верстатники, креслярі, радіомонтажники тощо) й замінюються новими, що вимагають набагато вищого освітнього рівня й ширших компетентностей (програмісти, біоінженери та ін.). Впродовж шляху від початку трудового життя до досягнення пенсійного віку науковцям та інженерам доводиться все більшу кількість разів змінювати не тільки місце праці, а й професію. Навчання впродовж усього життя (Lifelong Learning – LLL) стає не примхою окремих осіб, а майже обов'язковою вимогою для все вищого і вищого відсотка громадян. Спокусливими є не тільки вельми інноваційна професія програміста чи системного інженера, а й набагато консервативніший фах правника чи економіста.

Саме ці філософсько-світоглядні міркування можуть, на наш погляд, пояснити ті факти зі світової вищої освіти, що викладені нижче. Вражає, що серед 9 можливих немає навіть подоби рівномірного розподілу – у середньому аж третина молоді в ОЕСР обирає суспільні науки, бізнес і право. Максимальна перевага на користь чоловіків зберігається в інженерії і цілком сформувалася в молодому профілі інформатики (програмування і комп'ютерні технології). „Жіночими” були й залишаються освіта і медичні фахи. Поза сумнівом – саме державна увага керівників цих двох держав та погляди всього населення на соціально важливі профілі підготовки забезпечує не тільки вказані економічні успіхи, а й прекрасні досягнення учнів на міжнародних тестуваннях PISA останніх років [12; 13]. Фінляндія у тестуваннях 2000–2012 років займала місця 1, 1, 1, 3 і 6; а Південна Корея – 2, 2, 4, 5 і 5. Використовуючи останнє видання відомого освітнього довідника ОЕСР, ми бачимо, що Південна Корея випередила навіть Фінляндію за рівнем цікавості молоді до точних наук та інженерії – майже 35% всіх вступників обрали відповідні фахи. На цьому тлі дуже невиразний вигляд США, де подібних студентів у два з половиною разів менше, що примушує цю могутню державу докладати значних зусиль до того, щоб молодь з багатьох інших держав вступала на магістерські програми і в аспірантуру американських університетів не з соціології чи права, а з точних наук та інженерії. Проаналізуємо блок суспільних та гуманітарних дисциплін у Сполучених Штатах Америки. Одразу ж впадає у вічі різноманітність програм підготовки бакалаврського рівня, яка є набагато вищою, як у відповідних європейських ВНЗ. Висока автономність кожного університетського коледжу стає очевидною причиною того, що у змаганні за потенційних студентів його керівництво і колектив викладачів винаходять і пропонують нові й невідомі раніше дисципліни (приклад: на піку розвитку екологічної освіти в Україні чи Росії наприкінці 1990-х років існувало усього кілька спеціалізацій зі словом „екологія” в назві, а от у США їх виявилось набагато більше ста). Та чи не головна причина усього цього різноманіття – змагання викладачів між собою за увагу студентів і прихильність керівництва закладу. Виграш гарантує унікальність назви і змісту курсу (краще – курсів) та висока публікаційна активність в часописах з високим реноме. Тому півмільйона американських викладачів університетських коледжів пропонують удвічі-утричі більшу кількість навчальних дисциплін, піклуючись про їх мало не щорічне оновлення чи повну модернізацію. Упродовж усіх років нашої відновленої незалежності США докладали виразних зусиль до того, аби Україна розвивалася шляхом

демократії, децентралізації та послаблення обмежень для підприємців і незалежних економічних агентів (найвідомішими у нас були проекти фонду Відродження, фінансованого мільярдером Дж. Соросом). Серед численних матеріалів, створених для потреб екс-соціалістичних країн, використовуємо огляд американки Селест Колґан, що має ступінь PhD, багато років викладання в кількох університетах, кількарічний досвід діяльності у федеральному уряді США і пост заступника голови Національного фонду гуманітарних наук [4]. Її специфічна обізнаність дає підстави стверджувати, що саме у Сполучених Штатах Америки готують фахівців з гуманітарних і природничо-технічних наук. Проаналізувавши типовий набір курсів для отримання ступеня бакалавра у США можна зробити висновки про доволі високий рівень профільної орієнтації американської вищої школи, домінування в навчальних планах тих дисциплін, що формують фахове знання, фахове мислення і відповідну компетентність. Для бакалаврських програм з гуманітарних наук з повного обсягу 142 модулів на інші науки виділено тільки 18 модулів на перших трьох курсах, що становить майже точно одну восьму загалу (12,7%). Слід звернути увагу на те, що допоміжні дисципліни обрані у цьому прикладі з чималої групи рекомендованих таким чином, щоб студент-гуманітарій сформував достатньо високі вміння використовувати комп'ютерну техніку і, у разі чого, самостійно міг здійснювати математичну обробку статистичних чи інших даних, з якими можуть у фаховому житті стикатися керівники з дипломом культури Східної Азії та китайської філології. Слід, однак, зауважити, що інтернетизація планети нещодавно призвела до того, що подібні функції шеф-американець з указаним дипломом може без труднощів і за мінімальну плату доручити знавцю математики з Індії чи іншої держави (як це робиться через колл-центри детально описано у книзі [6]).

Знаючи про такі можливості, студент – гуманітарій може обрати й інший варіант природничо-математичної складової, що може істотно відрізнятись від пропозиції пані Селест Колґан. Може видатися дивним, але нефахова складова підготовки майбутніх бакалаврів з електротехніки відчутно більша, як у попередньому випадку. Увесь обсяг програми за чотири роки – 135 модулів, з яких 24 припадає на соціальні та гуманітарні предмети (майже 18% – на третину більше, як у гуманітаріїв). У наведеному прикладі майже половина цих 28 модулів має бути скерована на поглиблення знань про „правильну” історію США, а решта орієнтує на формування компетентності для спілкування та успішної роботи в гетерогенному колективі. Працюючи з національними і зарубіжними джерелами, що можливо, відрізняються від огляду-усереднення пані Селест Колґан, росіяни виявили, що загалом на суспільні та гуманітарні дисципліни в Росії і США виділяється приблизно однаковий обсяг навчального часу – у межах 21–26%, залежно від напрямку підготовки й спеціалізації ВНЗ [5, с. 33]. Ми схилиємося до того, що частіше зустрічається такий варіант – у США гуманітарна складова рідко перевищує 18%, а от в Росії це понад 20%. Зазвичай до групи подібних дисциплін американські коледжі включають історію, економіку, культурологію, філософію (зокрема, курси логіки й антропології), іноземну мову. Для американських навчальних програм характерні мало представлені в Європі та Росії комунікативні дисципліни – публічний виступ, дискусія в малих групах, що скеровані на розвиток критичного аналізу. Помітна висока увага до історії самих США і нехтування знаннями про події в світі. Не випадково в американських виданнях історія II світової війни редукована до детального аналізу подій та просторах Тихого океану, а про остаточний розгром Німеччини сказано дуже мало ([7; 8] та ін.). Вища освіта Великобританії відмічається підвищеною пошаною до традицій і мінімальними освітніми інноваціями в її відомих в усьому світі класичних університетах (менш престижні заклади намагаються в усьому копіювати Оксфорд і Кембридж). Тому під час навчання у британських університетах акцентуються дисципліни професійного або спеціального циклу, що різко скорочує загальний час перебування студентів в університетах (у Великобританії магістром можна стати майже удвічі швидше, як в Австрії чи Німеччині). Звичні для нас загальні дисципліни суспільно-гуманітарного циклу представлені мало, зазвичай, як факультативи чи предмети за вибором в переважній більшості напрямків і спеціальностей. Однак, для напрямків економіки, міжнародних відносин, історії й ін. суспільні та гуманітарні курси мають важливе значення, а тому їх не можна вважати якимось доповненням комплексу професійних і спеціальних дисциплін. Російські науковці детально знайомилися з навчальними планами Страдклайдського університету і вказали, що „...програма бакалавра по економіці передбачає обов'язкове засвоєння навчальних модулів із філософії, іноземній мові, сучасній європейській літературі й історії, які не мають безпосереднього відношення до напрямку „Економіка”. На кожний з них передбачено по 160 годин загальної трудомісткості. У той же час у програмах бакалавра в галузі машинобудування, металургії й інформатики того ж університету зазначені дисципліни не включені до складу обов'язкових або рекомендованих до вивчення” [5, с. 33].

Розглядаючи вищу освіту Великобританії в цілому, не варто забувати про те, що в цій країні зміст підготовки самостійно визначається керівництвом відповідних навчальних департаментів. Відтак, для тих самих напрямків він може істотно різнитися в різних ВНЗ і за вибором дисциплін, і за їх змістом. Як і більшість інших континентальних європейських держав, Франція має більш уніфіковані навчальні програми, за дотриманням яких уважно стежить добре забезпечене кваліфікованими

кадрами освітнє міністерство. Загалом же у Франції студенти кожного року отримують якийсь офіційний документ, що спокушає частину з них виходити на ринок праці, не досягаючи рівня магістра. Програми навчання університетів або спеціалізованих вищих шкіл чи інститутів формуються на модульній основі у вигляді чітко визначених блоків дисциплін. Виконання програми й дає право на отримання відповідної проміжної кваліфікації після 2-го, 3-го чи 4-го років навчання. Більшість модулів у французьких ВНЗ безпосередньо орієнтовані на професійну й спеціалізовану підготовку студента й не передбачають відособлене вивчення дисциплін суспільно-гуманітарного циклу. Певним винятком з цього правила є своєрідний модуль „Expression et communication”, назву якого можна перекласти як „Самовираження і спілкування”. До модуля зазвичай входять курси „Іноземна мова”, „Публічно-ділове спілкування”, „Риторика”, „Ділове листування”, „Конфліктологія” тощо. Хоч усі студенти Франції вивчають іноземну мову, але найчастіше вона розглядається не як загальнорозвивальна гуманітарна дисципліна, а важливе доповнення до професійного компонента. Це легко помітити з назви – „Економічна й фінансова англійська мова”, що присутня у програмі Університету Париж-Дофін (напрямок „Банківська справа, фінанси й страхування”). Загалом для західноєвропейських країн характерна увага до іноземних мов і значно менша – до інших дисциплін суспільно-гуманітарного циклу. Як відомо, після винаходу у США чиказької моделі коледжу (відповідник нашого ВНЗ гуманітарного скерування) та його відносного успіху в багатьох закладах країни поширилася практика значного використання суспільних та гуманітарних дисциплін для загального формування особистості студента, його підготовки до конкуренції на жорсткому ринку праці США з постійним змаганням з іншими особами за стабільне місце праці. Не випадково викладачі, сформовані в радянські часи, так важко входили в ритм життя американських ВНЗ з їх відомим гаслом – „Публікуйся, або гинь!”. В Європі традиційно дуже висока повага до іноземних мов, а от інші гуманітарні дисципліни (якщо вони не стосуються прямо і безпосередньо профілю спеціальності) вивчаються на факультативній основі. Подібні явища можна пояснити тим, що середня освіта в розглянутих та інших країнах триває на рік більше, як в Україні. Старша середня школа має три, а часто – чотири роки навчання. Це дає змогу винести на рівень середньої освіти ті загальні суспільні та гуманітарні дисципліни, які в Україні використовуються лише у вищих школах.

Наприклад, в усіх країнах Західної Європи старшокласники вивчають не одну, а одразу дві іноземні мови. Вкажемо, що російські дослідники виявили дуже цікаву своєрідність навчання у США, Японії і Південній Кореї – у старшій середній школі цих держав „...дуже велика в порівнянні з іншими країнами увага приділяється вивченню дисциплін, орієнтованих на виховання норм суспільної поведінки, побутової культури, основ сімейного життя” [5, с. 35].

Та ще важливіша обставина, що старшокласники усіх держав Європейського Союзу й більшості позаєвропейських членів ОЕСР ґрунтовно вивчають філософію. Доцільність подібного заходу можна пояснити тим, що на відповідний інтервал віку припадає заключна стадія трансформації мозкових структур з молодіжного у дорослий стан, для якого характерна загострена реакція на фундаментально життєві абстрактні поняття, які найглибше вивчає і висловлює саме філософія. Продовжуючи наш аналіз, перейдемо до питання „оптимізації” сучасного циклу суспільних та гуманітарних дисциплін у вищій освіті з урахуванням тих подій, що можуть статися в науково-технологічній сфері у найближчому майбутньому. У попередньому реченні виділене слово „оптимізація”, яке цілком заслуговує окремого дослідження і пояснення меж корисності й застосовності у вищій школі в сучасних умовах її орієнтації на ті соціально-економічні завдання, які вона виконуватиме не тільки в наступному році, а й через 20–30 років. З точки зору вищої математики, оптимізація полягає у відшукуванні екстремальних (максимальних і мінімальних) значень довільної змінної функції на певному інтервалі. Більш цікавим є вказане в усіх довідниках (включаючи Інтернет) розуміння „оптимізації чогось” як виведення цього „чогось” на найвигідніші чи інші найбільш бажані для людини показники (приклад – оптимізація роботи коксової батареї або доменної печі в аспекті отримання максимальної кількості продукції високої чи нормативної якості в умовах зниження чи стабілізації енергетичних та матеріальних витрат). З усіх знайдених нами варіантів аналізу змісту поняття „оптимізація” впливає однозначний висновок: ініціатори оптимізації зазвичай не ставлять перед собою завдання удосконалення процесу чи об’єкту через зміну його визначальних сутнісних характеристик. Йдеться про консервацію наявного з можливими і бажаними його поліпшеннями у межах незмінного принципу діяльності. Підтримуючи і розвиваючи подібний парадигмальний підхід, науковці відділу теорії та методології гуманітарної освіти Інституту вищої освіти НАПН України вважають, що „сутність процесу оптимізації полягає у створенні найсприятливіших умов для отримання очікуваних результатів без зайвих витрат часу” [3, с. 98].

Розширюючи наш термінологічний аналіз й аналізуючи англійські джерела, ми не зустріли випадків вживання терміна „optimization” стосовно поліпшення змісту чи структури циклів гуманітарних та соціальних наук. У цьому сенсі найчастіше зустрічається слово „improvement” (англ. поліпшення). Не продовжуючи цей термінологічний аналіз, зробимо висновок: оптимізація викладання якогось

предмета сприяє зміні змісту, введенню принципово нових уявлень і даних, заміні віджилої й уже помилкової інформації на ту нову та найновішу, яка виявиться потрібною молоді в її діяльності в суспільстві майбутнього.

У рамках європейського поняття оптимізації освітяни намагаються вдосконалити зміст навчання, докласти зусиль до його структуризації, замінити лекції на „консерваторії” (обговорення проблеми за участю всіх присутніх), перейти від традиційного педагогічного вимірювання результатів навчання до сучасних і досконаліших (тестування, динамічного моніторингу тощо). У принципі, у великому секторі соціальної та гуманітарної освіти з десятками дисциплін на теренах Європи і тисячами у США неважко відшукати невелику кількість навчальних курсів, що за своїм змістом виявляються виключно консервативними. Та поряд з подібними є набагато більше тих дисциплін, де йдеться про явища і події сучасності з врахуванням тих тенденцій змін та еволюції що неминуче перетворюють цю сучасність у майбутнє. У цьому випадку термін „оптимізація” застосовується у разі намагання внести потрібні інновації. Актуальний для сучасних умов приклад – дисципліни медіаосвітнього циклу у разі розгляду в них безпосередніх контактів людини з тими чи іншими технічними пристроями. У даний момент найбільш актуальним є надання інформації щодо наявних і перспективних соціальних та інших мереж (зокрема – професійних), формування спроможності успішно використовувати відкриту інформацію з Інтернету та ін. Слова „успішно використовувати” мають широкий контекст, адже передбачають не тільки вміння студента відрізнити наукові факти від маячні і фантазій, а й його спроможність швидко визначати ментальне та духовне спрямування знайдених матеріалів, виявлення серед них тих, що є зброєю ворога, скерованою на світогляд і моральні переконання студента задля перетворення його в прихильника ворога. Якщо спроможність розрізнити науку та антинауку може сформуватися на заключній стадії вивчення у середній і вищій школі всього циклу 31 природничо-математичних дисциплін, то захищеність від інформаційної агресії потребує спеціальних курсів і практичних занять за участю дуже кваліфікованих фахівців. Саме у цій темі, використовуючи практику і досягнення Європейського Союзу, ми й убачаємо найширші перспективи розвитку сучасної національної соціально-гуманітарної освіти, зокрема її захисної медіаосвітньої складової. Наша головна пропозиція у темі „оптимізація соціально-гуманітарної освіти” полягає у кількох кроках:

- здійснити розмежування у циклі всіх соціально-гуманітарних дисциплін задля поділу їх на дві полярні групи, для яких застосовні слова „оптимізація” і „реформування”, та ту поміжну групу, для дисциплін якої доцільні поняття „вдосконалення” чи „модернізація”;

- запропонувати і створити спеціальний курс „захисної медіальної грамотності”, вивчення якого до мінімуму зменшить ту шкоду, яка загрожує українським і європейським учням і студентам з боку російської інформаційної агресії та національних антинаукових матеріалів;

- створити групу представників точних і соціально-гуманітарних наук з метою вивчення можливостей використання у навчально-виховному процесі тих дуже великих новітніх відкриттів та досягнень, що накопичені в останні роки під час вивчення законів діяльності людського мозку в різних вікових періодах життя людини (дитячому, підлітковому, молодіжному тощо).

В Україні за роки незалежності відбулося багато спеціалізованих зібрань науковців з метою встановлення шляхів і засобів трансформації до європейських норм успадкованої від радянського періоду вищої школи. Ця трансформація має бути продовжена і завершена. Слід зберегти (а за можливості – посилити) високу якість природничо-математичної та інженерно-технологічної освіти, чим відзначалася система освіти Радянської України.

Одночасно слід ліквідувати успадковані від Радянського Союзу викривлення і деформації в суспільно-гуманітарних дисциплінах, врахувати і доцільно використати досвід демократичних держав. Цей досвід свідчить, що оптимізація соціальних та гуманітарних дисциплін в європейській і американській вищій освіті полягає в оновленні їх змісту з урахуванням досягнень сучасних наук; введення нових дисциплін спрямованих на вдосконалення особистісних якостей; використання інноваційних технологій, інноваційних методів і форм навчання; введення комунікативних дисциплін – публічний виступ, дискусія в малих групах, що скеровані на розвиток критичного аналізу. З досвіду зарубіжних держав слід запозичити тільки перспективну частину, доповнивши її набагато більшими за обсягом пропозиціями і теоріями українських науковців, які враховують головні сучасні тенденції змін у науках і технологіях та роблять на цій основі правильні прогнози майбутнього..

Список використаної літератури:

1. Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер. – М. : Прогрес, 1990. – 804 с.
2. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму / М. Вебер ; пер. з німецької О. Погорілого. – К. : Основи, 1994. – 261 с.

3. Вища освіта України : теоретичний та науково-методичний часопис. – № 1. – Додаток 1 : наука і вища освіта. – Київ, 2014. – 256 с.
4. Колган С. Довідь про свободу. Адміністрування в системі вищої освіти демократичного суспільства (на прикладі США) / С. Колган. – К. : Амбасада США, 2001. – 19 с.
5. Сенашенко В. С. Воспитание учащихся в России и за рубежом. Гуманитарно-социальная составляющая образовательных программ / В. С. Сенашенко, Г. Ф. Ткач, Е. А. Конькова // Вестник высшей школы (Alma mater). – 2011. – №11. – С. 31–36.
6. Фрідман Т. Л. Світ плаский! Глобалізований світ у XXI столітті / Томас Л. Фрідман ; [пер. с англ. М. Руденко]. – Л. : АНТА, 2008. – С. 32.
7. Bentley J. H. Tradition and Encounters. A Global Perspective on the Past, Volume II : From 1500 to the Present / J. H. Bentley, H. F. Ziegler. – Boston – Toronto, McGraw-Hill Comp., 2000. – p. 531–1067.
8. Druga wojna światowa (The World at War). – Lublin, Krajowa Agencja Wyd-cza, 1990. –382 p.
9. OECD (2013), Education at a Glance 2013: OECD Indicators. – Paris, OECD Publishing, – 2013. – 440 p. (<http://dx.doi.org/10.1787/eag-2013-en>)
10. OECD (2011), Education at a Glance 2011: OECD Indicators. – Paris, OECD Publishing, 2011. – 497 p. <http://dx.doi.org/10.1787/eag-2011-en>
11. UNESCO-UIS (2012), International Standard Classification of Education ISCED 2011, UNESCO Institute for Statistics, Montreal
12. The Programme for International Student Assessment (PISA) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.pisa.oecd.org/dataOECD/15/13/39725224.pdf

**Рецензент – к. пед. н., доцент кафедри соціальної роботи
Хмельницького інституту соціальних технологій Університету „Україна”
О. В. Польовик**